

**SULTAN NÜREDDİN ZENGİ’NİN YAŞAMINDA SÜFİLERİN YERİ
VE ONUN DÖNEMİNDEKİ TASAVVUFİ FAALİYETLER**

The Place of Sufis in the Life of Sultan Nuraddin Zangi and their Activities in
his Period

ÖMER TAY

Dr. Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim
Dalı, Bingöl, Türkiye

Dr. Res. Asst., Bingol University Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of
Sufism, Bingöl, Turkey

o.tay21@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-1692-9143

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 3 Şubat 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 28 Nisan 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.873737>

ATIF/CITE AS:

Tay, Ömer, “Sultan Nüreddin Zengi’nin Yaşamında Süfîlerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufî
Faaliyetler”, Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/ December 2021) 20/2

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/hid>

The Place of Sufis in the Life of Sultan Nuraddin Zangi and their Activities in his Period

Abstract

The Zengi state, known with its Sunni identity, had its heyday during the Nûreddin Zengi period. Nûreddîn Zengî became the head of the state after the death of his father and became the leader of the Muslims by protecting the Islamic world, which was shaken by sectarian and political struggles at that time, against the attacks of the Crusaders. Nûreddîn Zengî was a man of organization as well as a successful statesman. He built madrasahs, ribats, khânkahs, mosques, imârets, caravanserais and hospitals. It united and strengthened the society around Sunni identity, built a strong bond between the society and the state, and prepared the environment that enabled the conquest of Jerusalem. Nûreddîn Zengî, was a great mujahid and a statesman with superior qualities, and at the same time he earned the admiration of everyone with his sincere piety, humility and justice.

The name of Nûreddîn Zengî, who made his country the center of the Sufis, was mentioned among the people of Sufism. He included the sheikhs of the Sufis in his council, established close relations with them, treated them with humility, gave expensive gifts, visited the Sufis who did not want to come to the palace in their lodges and received their prayers before going out to wars. Nûreddîn Zengî was criticized by his advisors from time to time for his sincere and excessive respect towards the Sufis, but he was very angry with their approach.

In his time, Sufism was an active field accepted by both the public and the state. During this period, the Sufis were seen as an authority and supported by the state. They were knowledgeable in the science of Sufism as well as in the literary sciences. These people, loved by the society, were also consulted in state affairs. In addition to political and military activities, the Sufis also had great services in ensuring the unity of the ummah during this period. The material unity provided by the political and military authority was supported by the spiritual and intellectual unity provided by madrasahs and rulers. It was these institutions that encouraged the ummah, who was afraid of the Crusaders, and provided unity.

The political and military aspects of Nûreddîn Zengî's success against the Crusaders were studied, but his approach to Sufism and Sufis was neglected. Therefore, since we consider the Sufi aspect of Nûreddîn Zengî important, we found it appropriate to investigate the subject we have mentioned in de-tail. As a result of our research, we witnessed that his Sufi personality is of great importance in the background of his political and military genius.

The main purpose of this study is to analyze Nûreddîn Zengî's approach to Sufism and the role of Sufis in that period. In order to investigate the relations of Nûreddîn Zengî with the Sufis and the Sufi life of the period, the fundamental sources of the period and the works written in the following centuries were examined. Findings show that Nûreddîn Zengî protected the Muslims against the attacks of the Crusaders, and despite being a statesman, he lived a Sufi life and was meticulous about performing worship. Because of these features, Nûreddîn Zengî was considered directly or indirectly in the status of sainthood. Nûreddîn Zengî, built ribats and khânkahs for Sufis all over his country and built the Meşîhatû'ş-şüyûh institution to control these structures. Nûreddîn Zengî, who attaches importance to the thoughts of the Sufis, occasionally consulted their opinions on political and military issues. Nûreddîn Zengî, could not be detected as affiliated with any sect, but kept the Sufis of Kuşeyrî and Gazâlî line close to him. In this period, the Sufis, who were accepted by both the people and the state, performed important services in ensuring the unity of the ummah. Sufis dealt with self-discipline during the period of peace, and they fought against the Crusaders during the war period.

Keywords: Sufism, Nûreddîn, Sufi, Hânkâh, Zâhid.

Sultan Nûreddîn Zengî'nin Yaşamında Sûfîlerin Yeri ve Onun Dönemindeki Tasavvufî Faaliyetler

Öz

Sünnî kimliğiyle bilinen Zengîler devletine en parlak dönemini yaşatan hiç kuşkusuz Nûreddîn Zengî (ö.569/1174.)'dir. Babasının ölümünden sonra devletin başına geçen Nûreddîn Zengî, o dönemde mezhep ve siyasi mücadelelerle sarsılan İslâm dünyasını Haçlı saldırılarına karşı koruyarak Müslümanların lideri olmuştur. Nûreddîn Zengî, başarılı bir devlet adamı olduğu gibi, aynı zamanda bir teşkilat adamı olarak hâkim olduğu yerlere medreseler, ribâtlar, hânkâhlar, camiler, imâretler, kervansaraylar ve hastaneler yaptırmıştır. Toplumunu Sünnî kimlik etrafında buluşturup güçlendirmiş, toplumla devlet arasında sağlam bir bağ inşa etmiş ve Kudüs'ün fethini sağlayan ortamı hazırlamıştır. Büyük bir mücahit ve üstün niteliklere sahip bir devlet adamı olan Nûreddîn Zengî, aynı zamanda samimi dindarlığı, tevazu ve adaleti ile herkesin takdirini kazanmıştır.

Ülkesini sûfîlerin merkezi haline getiren Nûreddîn Zengî'nin adı tasavvuf ehli ile anılmıştır. O, sûfîlerin şeyhlerine meclisinde yer vermiş, onlarla yakınlık kurmuş, onlara karşı alçakgönüllü davranmış, pahalı hediyeler vermiş, saraya gelmek istemeyen sûfîleri tekkelerinde ziyaret etmiş ve savaşlara çıkmadan önce dualarını almıştır. Nûreddîn Zengî'nin sûfîlerle samimi ve onlara olan aşırı hürmetinden ötürü zaman zaman danuşmanları tarafından eleştirilmiş ancak o tavrından vazgeçmemiş ve hatta kendisini bu konuda eleştirenlere kızmıştır.

Onun döneminde tasavvuf hem halk hem de devlet tarafından kabul görmüştür. Bu dönemde sûfîler, birer otorite olarak görülmüş ve devlet tarafından desteklenmişlerdir. Bunlar tasavvuf ilmine vakıf oldukları gibi zâhirî ilimlerde de alim şahsiyetlerdi. Halk tarafından sevilen bu zatlar devlet nezdinde de sözleri dinlenen kişilerdi.

Bu dönemde siyasi ve askeri faaliyetlerle ümmetin birliği ve dirliği sağlanırken, bu hususta sufîlerin de önemli bir katkısı olmuştu. Siyasi ve askeri otoritenin sağladığı maddi birlik, medrese ve hânkâhlar tarafından sağlanan manevî ve fikri birlikle desteklenmişti. Haçlılara karşı korkuya kapılan ümmeti tekrar cesaretlendiren ve birliği sağlayan bu kurumlar olmuştu.

Haçlılara karşı mücadele veren Nûreddîn Zengî'nin tasavvuf ile irtibatını konu edinen bu çalışmanın temel amacı, tasavvuf-siyaset ilişkisi açısından önemli bir şahsiyet kabul edilen Nûreddîn Zengî'nin tasavvufî yönü, sûfîlere yaklaşımı, onun döneminde inşa edilen hânkâhlar ve o dönemde sûfîlerin oynadığı rolü analiz etmektir. Çalışmada öncelikle Nûreddîn Zengî'nin şahsiyeti ele alınmış ve onun siyasi hayatının şekillenmesinde sûfîlerin etkilerine değinilmiştir. Ayrıca onlara maddi açıdan verdiği destek ve görüştüğü

sûfîlere yer verilmiştir. Onun güvenini boşa çıkarmayan sûfîlerin yönetimle münasebetleri ve halk üzerindeki etkilerine dikkat çekilmiştir. Son olarak bu sûfîlerin faaliyetlerini sürdürdükleri tekke ve zaviyelerin kimler tarafından inşa edildiğine dair bilgiler ele alınmıştır.

Nüreddîn Zengî'nin Haçlılara karşı sergilediği başarısının siyasî ve askerî yönü çalışılmış ancak tasavvufa ve sûfîlere olan yaklaşımı ihmal edilmiştir. Bu yüzden Nüreddîn Zengî'nin tasavvufî yönünü önemli bulduğumuzdan, zikrettiğimiz konuyu detaylı bir şekilde araştırmayı uygun gördük. Nüreddîn Zengî'nin sûfîlerle ilişkisi ve dönemin tasavvufî hayatı araştırılırken literatür açısından dönemin temel kaynakları ile onları takip eden asırlarda kaleme alınan muahhar eserlere bakılmıştır. O dönemde yazılan eserlerin çoğu biyografi türünde olduğundan bunlar geniş bir incelemeye tabi tutularak Nüreddîn Zengî'nin tasavvuf ile bağlantısı tesbit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçları kısaca şöyle özetleyebiliriz. Nüreddîn Zengî, Müslümanları Haçlı saldırılarına karşı korumuş, devlet adamı olmasına rağmen tasavvufî bir yaşam sürmüş, ibadetleri ifâ etme konusunda titiz davranmıştır. Bu özelliklerinden dolayı Nüreddîn Zengî, doğrudan veya dolaylı olarak velâyet makamında gösterilmiştir. İsmi tasavvuf ehli ile anılan Nüreddîn Zengî, ülkesinin her tarafında sûfîler için ribâtlar ve hânkâhlar inşâ etmiş ve bu yapıları kontrol etmek için de Meşîhatû'ş-şüyûh kurumunu inşâ etmiştir. Sûfîlerin düşüncelerine önem veren Nüreddîn Zengî, zaman zaman siyasî ve askerî konularda onların görüşlerine başvurmuştur. Herhangi bir tarîkate mensubiyeti tespit edilemeyen Nüreddîn Zengî, Kuşeyrî ve Gazâlî çizgisindeki sûfîleri kendine yakın tutmuştur. Bu dönemde hem halk hem de devlet tarafından kabul gören sûfîler, ümmetin birliğini sağlama konusunda önemli hizmetler ifâ etmişlerdir. Sûfîler, barış döneminde hânkâhlarında nefis terbiyesi ile ilgilenirken savaş döneminde Haçlılara karşı cihad etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Nüreddîn, Haçlı, Hânkâh, Zâhid.

Giriş

Tasavvuf kendine özgü yapısıyla tarih boyunca İslam kültürünü derinden etkilerken bu etkinin müspet ve menfi algıları olmuştur. Bu tesirin en önemli alanlarından biri de siyasî hayata, yöneticilere ve yönetilenlere olan etkisidir.

Tasavvuf ehli, gerek icra ettikleri saygın görev gerekse toplum nezdinde kazandıkları itibar sebebiyle her zaman yönetici zümrenin dikkate alması gereken insanlar olmuşlardır. Bu özellikleri itibarıyla devlet yöneticilerine yön verir konumda olan sûfîler, siyaset yahut siyasetçilerle alakalı görüşlerini muhtelif vesilelerle dile getirmişlerdir.¹

¹ Abdullah Karahan, "Sûfîlerin Siyaset Anlayışlarında ve Siyasetle İlişkilerinde Hadislerin Rolü", *Tarihten Günümüze Sûfî-Siyaset İlişkileri*, ed. Salih Çift vd. (Ensar Yayınları, 2020), 19-21.

Tarihte siyaset-tasavvuf münasebetine baktığımızda genellikle siyaset tasavvufu baskı altında tutmuştur. Tabii ki bu tutumun bütünüyle sürdürüldüğü şeklinde bir genelleme yapmamız mümkün değildir. Sûfîlerin devlet yöneticileri tarafından kimi zaman baskıya maruz kaldığı doğrudur, fakat aynı ölçüde devletle kavga etmeyip uyum göstermeyi öğütleyen sûfîlere devletin müdahale de bulunmadığını söyleyebiliriz.

Sultanların bir kısmı, sûfîleri sistemin karşısında tutarak sürekli tehdit almak ve tehdit etmek yerine onların enerjisini ve güçlerini sistemin içerisine çekerek istifade etme yoluna gitmişlerdir. Tabii ki bununla devletin oluşturmak istediği ideolojik algıyı meşrulaştırmak, tebaanın devlete olan bağlılığını yükseltmek, moral ve motivasyonunu artırmak yani sûfîleri devletin ideolojik aygıtlarından birisine dönüştürmeye çalışmışlardır. Öyle ki sultanlar, çok sayıda vakıf-tekke kurmak suretiyle tekkeleri hem kırsal kesimde hem de şehirlerde yaygınlaştırmış ya da yaygınlaşmasına müsaade etmişlerdir. Böylece sûfî büyükleri kendileri için kurulan tekkelere yerleştirilmişlerdir. Tabii ki bu, müntesipleri tarafından öncü kabul edilen sûfîleri sarayın yakınına taşımak ve onları kontrol altına almak için alınmış stratejik bir önlem olmalıdır.² Neticede devletin tekke ve zaviyelere sunmuş olduğu bütün bu imkanlar devletle sûfîleri aynı sistemin birer parçası haline getirmiştir. Böylece kamusal alan sûfîlere sonuna kadar açılmıştır. Öyle ki şeyhin maaşı ve tekkelerin giderleri vakıftan karşılanmıştır. Tabii ki onlara sağlanan bu kolaylıklar karşılığında halkı devlete bağlı kılmak, cihad zamanlarında toplumu cihada teşvik etmek gibi bazı sorumlulukları da beraberinde getirmiştir.³

1127-1233 yılları arasında Musûl ve Halep merkez olmak üzere, el-Cezîre, Doğu Anadolu ve Suriye'de hüküm süren Zengîler devletinin kurucusu İmâdüddin Zengî (ö.541/1146)'dir. İmâdüddin Zengî, Suriye'de hükümrانlığını kuvvetlendirmek için gittiği Ca'ber Kalesi muhasarası sırasında yakın bir askeri tarafından suikasta uğramış ve böylece devlet oğulları Nûreddîn Mahmud Zengî ve I. Seyfeddin Gazi (ö.544/1149) tarafından bölüştürülmüştür.⁴

Zengîler döneminde mezhep ve siyasi mücadelelerle çalkalanan İslâm alemi, siyasi ve askeri birlikten yoksundu.⁵ Nitekim o asırda İslâm coğrafyasında iki hilafet bulunmaktaydı: Mısır'da Şiî Fatımîler, Bağdât'ta ise Sünnî

² Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar* (Konya: Çizgi Yayınları, 2017), 10.

³ Işık, *Şeyhler ve Şahlar*, 18,27.

⁴ Şihâbüddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye* (Kahire: Darü'l-Kütübu'l-Mısriyye, 1998), 183; Ali Muhammed Sallâbî, *ed-Devletü'z-Zengîyye* (Beirut: Darü'l Mâ'rife, 2010), 156-160; Ömer Tay, *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2017), 8.

⁵ İbrahim Halil Ulaş, *Selâhaddîn-i Eyyûbî ve İslam Birliği Politikası* (Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 21.

Abbasiler hüküm sürmekteydiler. Bu hâl, Haçlıların işini kolaylaştırmakta Müslümanların konumunu zayıflatmaktaydı.⁶ Zengîler'in tarih sahnesine çıkmalarıyla birlikte, Müslümanlar, Haçlı saldırılarına karşı korunmuşur.⁷ Zengîler'e en parlak dönemini yaşatan hiç kuşkusuz Nüreddin Zengî'dir. Haçlı istilâlarının önüne geçen Nüreddin Zengî, Müslümanların lideri konumuna geçmiştir.⁸

Nüreddin Zengî, başarılı bir devlet adamı olduğu gibi, aynı zamanda bir teşkilat adamı olarak hâkim olduğu yerlere medreseler, ribâtlar, hânkâhlar, camiler, imaretler, kervansaraylar ve hastaneler yaptırmıştır.⁹ Toplumu Sün-nî kimlik etrafında buluşturup güçlendirmiş, toplumla devlet arasında sağlam bir bağ inşâ etmiş, Kudüs'ün fethini sağlayan ortamı hazırlamıştır.¹⁰

1. Nüreddin Zengî'nin Şahsiyeti

el-Melikü'l-Âdil¹¹ lakabıyla bilinen Nüreddin Zengî, iyi bir eğitim almış,¹² âbid, zâhid, mütevazı, günlük virdlerine ve gece namazına müdâvim bir sultandı.¹³ Zâhidlik konusunda Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720)'e benzetilen Nüreddin Zengî, devletin başında olmasına rağmen diğer devlet adamlarından farklı bir portre çizip zâhidâne bir hayat yaşamış, ganimet ve öşürden pay almamış, sadece gayr-i müslimlerden alınan cizyeden iâşesi kadar almıştır. Kendisine hediye edilen değerli eşyaları satıp hayır kurumlarına bağışlamıştır. Kendi kazancıyla geçinen Nüreddin Zengî, dünya malına önem vermemiş, sade ve iffetli bir yaşam sürmüş, ipek elbise, altın, gümüş kullanmamış, her zaman tutumlu ve ölçülü bir hayat sürmüştür.¹⁴ Nüreddin Zengî'nin zâhidliğini özellikle vurgulayan İbn Asâkir, onun Seyyidü'z-zâhidin (Zâhidlerin

⁶ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1:20.

⁷ Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerâde İbnü'l-Âdim, *Büğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb* (Dimaşk: Darü'l-Fikr, 1989), 2/285; Ali Muhammed Sallâbi, *Selâhaddîn-i Eyyübî ve Kudüs'ün Yeni-den Fethi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 171; Bahattin Kök, "Nüreddin Zengî Mahmud" (İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2007), 33/259-262.

⁸ Abdulkadir Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), VIII.

⁹ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 97; Ebru Altan, *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, ed. Muallâ Uydu Yücel- Fatma Aysel Dngil Ilgın (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2017), 240.

¹⁰ Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, VIII.

¹¹ Ebu'l-'Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân* (Beyrut: Daru Sadr, 1949), 5/184.

¹² Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimaşkî Nu'aymî, *ed-Daris fî Tarihi'l-Medaris* (Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1988), 1/468.

¹³ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 78; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fî-Ahbâri men Zehab* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 4: 227.

¹⁴ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 97; Nu'aymî, *ed-Daris fî Tarihi'l-Medaris*, 1/468; Ali Muhammed Sallâbi, *Zengîler Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan

efendisi) makamına ulaştığını, zühd ile varsıllığı ve idareciliği bir arada bulundurduğunu, varlığa rağmen zühdü seçtiğini ve bu yönüyle de Hz. Süleyman (a.s.) ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'e benzediğini aktarmıştır.¹⁵ Müslümanlara düşkün olan Nüreddîn Zengî, hayatı boyunca onların refâh düzeylerinin yükselmesi için çabalamış, devlet hazinesi elinde olmasına rağmen onların mallarını kendi şahsi menfaati için harcamamıştır. Nitekim bir defasında hanımı kendilerine ayrılan nafakanın yetersiz olduğundan şikâyet edip nafakanın arttırılmasını talep edince yüzü kıpkırmızı kesilmiş ve ümmete olan duyarlılığını gösteren şu sözleri sarf etmiştir: “*Bu hazinede olan bütün paranın bizim mi olduğunu zannediyorsun? Bu para ümmetindir. Onda tüm insanların hakkı vardır. Biz sadece bu paranın bekçisiyiz.*”¹⁶ Bu sözüyle dünyaya olan zühdünü ve ümmete karşı olan sorumluluğunu bizzat göstermiştir. Büyük bir mücahit ve üstün niteliklere sahip bir devlet adamı olan Nüreddîn Zengî, aynı zamanda samimi dindarlığı, mütevazılığı ve adaletiyle herkesin takdirini kazanmış bir liderdir.¹⁷ Nitekim İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) onun hakkında şöyle söylemiştir: “*Ben daha önceki hükümdarların da ahlak ve yaşayışlarını inceledim; ancak dört halife ve Ömer b. Abdülaziz'den başka, ondan daha güzel ahlaklı veya adalet için ondan daha fazla araştırıp tetkik eden birini görmedim.*”¹⁸ Davaların çözülmesi için adalet sarayı kuran Nüreddîn Zengî, zayıf ile güçlü ayırımı yapmamış, daima mazlumdan yana olmuş, gerektiğinde bir davalı olarak mahkeme huzuruna çıkmaktan kaçınmamıştır. Hanefi mezhebine mensup olduğu halde mahkemede diğer mezheplerden kâdılar da bulundurmıştır. Nüreddîn Zengî, ülkesini adaletle idare ettiğinden “Melikü'l-âdil” lâkabıyla anılmıştır.¹⁹

Nüreddîn Zengî, ibadetleri ifâ etme konusunda gevşek davranmamış, Rabbiyle olan irtibatını daima güçlü tutmaya çalışmıştır. Nitekim ondan bahsedilen eserler, Nüreddîn Zengî'nin farz namazlarını cemaatle edâ etmeye üzen gösterdiğini, virdlerini aksatmadığını, teheccüd namazını kıldıktan sonra sabah namazını camide cemaatle kılıp daha sonra devlet ve Müslümanların iş-

(İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 199; Altan, *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, 238.

¹⁵ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 100; Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 258.

¹⁶ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 98; Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1: 468; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 200; Riyâd Sâlih Ali Haşîş, *el-Hareketü's-Süfîyye fi Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye* (Yüksek lisans Tezi, Câmîatü'l-İslâmiyye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 71.

¹⁷ Altan, *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, 237.

¹⁸ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 97.

¹⁹ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 102; Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1: 468; Altan, *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*, 237.

leriyle ilgilendiğini aktarmışlardır.²⁰ Kaynaklar, Nüreddin Zengî'nin Allah'ın mü'min, salih ve velî kullarından olduğunu, konağının içinde ahşap bir ev yaptığını, o evde sabahlara kadar tek başına ibadet ettiğini,²¹ Kur'an-ı Kerim'i çokça okuduğunu, çok zikir ve dua ettiğini, oruç tutmaya ve sadaka vermeye çok düşkün olduğunu, teravîh namazlarına devam ettiğini, geçmişteki hayırla anılan kişilerin hayat hikâyelerini inceleyip onların iyi özelliklerini yaşamına taşıdığını, her hâliyle âlim ve sâlih şahıslara benzediğini kaydetmişlerdir.²²

Kaynaklar, Nüreddin Zengî'nin dindarlığı üzerinde ittifak etmekle birlikte dindarlığının başlangıç noktası ve dayanağı konusunda farklı rivayetler aktarmışlardır. İbnü'l-Furât, Nüreddin Zengî'nin, Mecdüddin Muhammed Ebû Bekir İbnü'd-Dâye sayesinde Sünniliğe yöneldiğini ve yine onun girişimleriyle el-Serrâcin b. Düveyl es-Serrac adındaki Halepli bir sûfînin sohbetlerine devam ettiğini aktarmıştır.²³ İbnü'l-Adîm ise, onun dindarlığa yönelmesine yol açan etkeni, Hısnü'l-Ekrâd vakasıyla (558/1163) açıklamaya çalışmıştır. Ona göre, Nüreddin Zengî'nin katledilmekten son anda kurtulduğu Hısnü'l-Ekrâd vakasından sonra, Burhaneddin el-Belhî adlı bir sûfî, Nüreddin'e, "Senin ordunun içinde günahkârlar, müzisyenler, sarhoşlar varken sen zafer mi umuyorsun?" demiştir. Nüreddin, bu sözleri duyduğunda tevbe etmeye yemin etmiş, ipek giysileri terk etmiş, şehveti uyandıran hâllerden kaçınmış, İslâm hukukunda bulunmayan vergileri kaldırmış, fuşşiyatı yasaklamış, ülkenin zâhid ve âbidlerine haber gönderip Müslümanların çektikleri sıkıntıları onlara bildirmiş, onlardan dua ile yardım talep ettiğini aktarmıştır.²⁴ Sonuç olarak Nüreddin Zengî'nin dindâr bir şahsiyete bürünmesinde sûfîlerin payı olduğu söylenebilir.

Yukarıdaki özelliklerinden dolayı Nüreddin Zengî, doğrudan veya dolaylı olarak velâyet makamında gösterilmiştir. Nüreddin'le ilgili ilk kaynaklarda anlatılanlar, bir velî olarak Nüreddin Zengî portresine zemin oluşturmuş; Sibt İbnü'l-Cevzî gibi sonraki tarihçiler ise halktan derledikleri menkıbelerle o

²⁰ Ebü'l-Hasen İzzüddin Ali eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1978), 10: 57; Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Târîhi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 98; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 203; Haşîş, *el-Hareketü's-Sûfiyye fi Bilâdi's-Şâm Hilâle'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 71.

²¹ el-Feth b. Ali Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1979), 32; Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 257.

²² Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 258.

²³ Nâsirüddin Muhammed b. Abdîrahîm b. Ali el-Mısırî el-Hanefî İbnü'l-Furât, *Târîhu İbnü'l-Furât* (Basra: Matbaatü Haddad, 1967), 4/107. İbnü'l-Furât'ın adını andığı el-Serracin b. Düveyl es-Serrac hakkında kaynaklarda bir kayıt yoktur. Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 258.

²⁴ Ebü'l-Kâsım Kemâlüddin Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târîhi Haleb* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1996), 2: 315; Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 260.

portreyi tamamlayarak Tabakât kitapları için veri oluşturmuşlardır.²⁵

Özetle kaynaklar, Nûreddîn Zengî'nin iffetli, dindar, ferasetli, nezih, faziletli²⁶ az yemek yiyen, israftan ve nefsinin hoşuna gidecek zevklerden kaçınan, zorbalıktan ve kibirden uzak bir şahsiyet olduğunu aktarmışlardır.²⁷

2. Nûreddîn Zengî'nin Yaşamında Sûfîlerin Yeri

Ülkesini sûfîlerin merkezi haline getiren Nûreddîn Zengî'nin adı tasavvuf ehli ile anılmıştır. Nûreddîn Zengî, ülkenin her tarafında sûfîler için ribâtlar ve hânkâhlar inşâ etmiş, onlara çok sayıda vakıf tahsis etmiş, bu vakıfları işleyen bir idarî mekanizma olan *Meşihatü's-şüyûh* kurumunu oluşturmuştur. O, sûfîlerin şeyhlerine meclisinde yer vermiş, onlarla yakınlık kurmuş, onlara karşı alçakgönüllü davranmış ve pahalı hediyeler vermiş, saraya gelmek istemeyen sûfîleri tekkelerinde ziyaret etmiş ve savaşıra çıkmadan önce dualarını almıştır.²⁸ Nûreddîn Zengî'nin sûfîlerle samimi ve onlara olan aşırı hürmetinden ötürü zaman zaman danışmanları tarafından bile eleştirilmiş ancak O, buna çok kızmış ve: “Bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez.”²⁹ meâlindeki âyeti okuduktan sonra: “Bana duaları sayesinde düşmanlara karşı oklarımızın hedefini hiç şaşırmadığı bir gruptan ilişkimî koparmamı nasıl söylersiniz.”³⁰ demiştir.

Sûfîlere önem veren Nûreddîn Zengî, kendi sınırları içerisinde onlar için muhteşem hânkâhlar inşâ etmiştir. Nitekim Endülüslü seyyâh İbn Cübeyr (ö.1217/614), Şâm'a geldiğinde, oradaki sûfîlere verilen değere şahid olunca şunları söylemiştir: “Bu diyarların gerçek melikleri, burada yaşayan sûfîlerdir. Burarlarda sûfîler için gözleri kamaştıran geniş avlulu saraya benzer hânkâhlar inşâ edilmiştir.”³¹ İbn Cübeyr'in de belirttiği üzere, o asırda sûfîlere fazla değer verilmiştir. Nûreddîn Zengî, hânkâh inşâ etmekle yetinmemiş aynı zamanda bu tekkelerin devamı için vakıflar tahsis etmiştir. Örneğin Ebü'l-Beyan el-Kureşî

²⁵ Ebü Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 78; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi- Ahbâri men Zeheb*, 4/227; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 270.

²⁶ Bündârî, *Sene'l-Berkî's-Şâmî*, 16.

²⁷ Ebü Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 97-102; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 256.

²⁸ Asâd Hatîb, *el Bütületu ve'l- Fidau İnde's- Sûfiyeti* (Dimaşk: Daru't-Takva, 1995), 105; Muhammed Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nûreddîn Mahmud Zengî* (Gazze: Câmîatü'l-İslâmiyye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 170.

²⁹ Ra'd,13/11.

³⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*, 5/188; Ebu Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el- Esedî İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye* (Beyrut: Alemü'l- Kütüb, 1987), 2/162.

³¹ Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Kefafi İbn Cübeyr, *Rihletu İbnü Cübeyr* (Beyrut: Daru Mektebi'l-Hilal, 1981), 221-263.

ez-Zâhid³²(ö.551/1156)'in hânkâhının yapımında o gün için önemli kabul edilen on bin dirhem ödemiştir.³³

Nüreddîn Zengî, sûfilere meyilli, onlara karşı mütevazı, onları başköşede kendi minderi üzerine oturtan, onların sözlerini dikkatle dinleyen biriydi. Öyle olmuştu ki bir sûfi onu ziyarete geldiğinde onu kapıda karşılar ve sanki en yakınıymış gibi davranırdı.³⁴ İbn Esîr (ö.630/1233), Nüreddîn Zengî'nin sûfilere olan yaklaşımını şöyle anlatır: “Nüreddîn, sûfilere gördüğü gibi onlara hürmet eder ve sık sık onları saraya davet ederdi. Hatta onları kapıda karşılar, kucakladıktan sonra en üst köşede kendi minderinin üzerine oturturdu”.³⁵

Dönemin sûfilere, Nüreddîn Zengî'nin güvenini kazanmış ve bu yüzden olsa gerek Nüreddîn Zengî, daima onlardan yana olmuştur. Nitekim Dımaşk'ta Türk bir emire ait, geceleri içki içilen bir köşk sûfiler tarafından baskına uğramış, Nüreddîn olayı duyunca bu köşkü sahibinden alıp sûfilere tahsis etmiştir.³⁶

Sûfilerin düşüncelerine önem veren ve onlarla irtibat halinde olan Nüreddîn Zengî'nin yaşamında etkili olan sûfilerin başında Şeyh Molla Ömer (ö.1174/570) gelir. Nüreddîn Zengî, Musûl'u fethettiğinde (566/1170) onu tekkesinde ziyaret eder ve daha sonra aralarında sıkı bir dostluk oluşur. Nüreddîn'in fazlasıyla etkilendiği bu zat ile sürekli yazıştığı görülür. Ona çok güvenen Nüreddîn, Musûl'dan ayrılırken, Şeyh Molla Ömer'den izinsiz bir şeyin yapılmaması konusunda yetkilileri ve komutanları tembihler.³⁷ Nüreddîn Zengî, Musûl'un en büyük camisinin yapımında bu zatı görevlendirdiğinde, bazı yakın dostları tarafından onun bu işten anlamayacağı şeklinde itirazlar gelince Nüreddîn Zengî: “İşleri komutan ve kâtiplere teslim ettiğimdebazen haksızlık yaptıklarına şahit oldum. Ancak bu zatın hile yapmayacağını

³² Asıl adı Benâ b. Muhammed b. Mahfûz el-Kureşî'dir. Ebu'l-Beyân, zahırî ilimlerde uzmandı. Zahid ve takva sahibi bir kişiliğe sahipti. 'İmadü'd-Din Ebu'l-Feda İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Beyrut: Mektebetü'l-Mea'rif, 1966), 12: 235; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu 'z-Zehab fi- Ahbâri men Zehab*, 5: 160.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/235.

³⁴ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devoleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 106; Haşîş, *el-Hareketü's-Sûfiyye fi Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*, 72.

³⁵ İzzuddîn Ali b. Ebi'l- Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybani İbnü'l-Esîr, *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd- Devoleti'l-Atâbikiyye* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1963), 171; Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devoleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 9; Bedruddin Muhammed b. Ebu Bekr İbnü'l Kâdi Şühbe, *el- Kevâkibü'd- Dûriyye fi- Sireti'n- Nûriyye* (Beyrut: Mektebetü'l- Ürdüniyye, 1971), 38.

³⁶ Turan, *Nüreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 380.

³⁷ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devoleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 116; Bündârî, *Sene'l-Berkî's-Şâmî*, 98; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/282; İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/68; Haşîş, *el-Hareketü's-Sûfiyye fi Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*, 68.

düşünüyorum."³⁸ deyip ona olan güvenini dile getirir. Ayrıca Nûreddîn, Şeyh Molla Ömer'in samimiyetine inandığı için her sene Ramazan ayında iftarını yapmak için ondan gıda göndermesini isterdi. O da Nûreddîn Zengî'ye yufka ve kuru ekmek kırıntılarını gönderirdi. Nûreddîn Zengî, Ramazan ayı boyunca bu zatın gönderdiği bu yufkalar ve ekmek kırıntıları ile iftarını açardı.³⁹

Nûreddîn Zengî'nin bu dönemde görüştüğü sûfilere biri de Hayat el-Harrânî (ö.1185/581)'dir. Nûreddîn Zengî'nin ziyaret ettiği ve Haçlılara karşı muvaffak olabilmesi için onun duasını aldığı söylenir.⁴⁰

Tarihte *Şeyhü's-Şüyûh* ailesi olarak bilinen Horasan kökenli bilgin ve sûfi bir aileden gelen İmâdüddîn Ebu'l-Feth el-Cüveynî (ö.577/1181), Şam'a uğradığında Nûreddîn Zengî ona saygı göstermiş ve Şam'da ikamet etmesi için ısrar etmiştir. Âlim olan bu zatın Nûreddîn Zengî tarafından sık sık düşüncelerine başvurulduğu söylenmektedir. Ayrıca Nûreddîn Zengî'nin, onun için Şam'da büyük bir tekke inşâ ettiği ve onu *Meşihatü's-Şüyûh* kurumunun başına getirip tüm hânkâhlardan sorumlu kıldığı aktarılmaktadır.⁴¹ Bunun yanı sıra Nûreddîn Zengî'nin, sûfiler arasında tasavvufta önemli bir yere sahip olan Sühreverdî ailesine değer verdiği bilinmektedir. Nitekim Ebû Necîb es-Sühreverdî (ö.563/1168), Şam'a uğradığı sırada Nûreddîn Zengî onu karşılamış ve hürmette bulunmuştur. Bir süre Şam'da Nûreddîn Zengî'nin misafiri olarak kalan Ebû Necîb es-Sühreverdî, tekrar Bağdât'a geri döndüğü söylenmektedir.⁴² Daha sonra Dımaşk'a yerleşen oğlu Abdurrahim es-Sühreverdî, Nûreddîn'in Dımaşk Kalesi'nde her hafta vaaz etmek üzere kendisine kürsü verdiği vaizlerden biri olduğu nakledilmektedir.⁴³ Ayrıca dönemin önde gelen âlimlerinden ve Abdulkadir Geylânî (ö.562/1167)'nin mürîdi olan Kutbeddîn Nîsâbü'rî (ö.1183/578)'nin, Halep'te Nûreddîn Zengî'nin yaptırdığı medrese ve hânkâhlarda müderrislik yaptığı ifade edilmektedir.⁴⁴

³⁸ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 105; Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/469; Haşîş, *el-Hareketü's-Sûfiyye fi Bilâdi's-Şâm Hilâle'l-Hurûbi's-Salîbiyye*, 69.

³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/263; Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 116; Tay, *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, 10.

⁴⁰ Yusuf b. İsmail Nebhânî, *Câmi'u Kerâmâtü'l-Evliyâ* (Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1989), 2/55; Siracüddîn Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed İbn Mûlâkkîn, *Tabakâtü'l-Evliyâ* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1973), 430; Abdülvahhab b. Ahmed Şa'ranî, *et-Tabakakatü'l-Kübra el-Musemmatu bi Levakib'l-Envar fi Tabakati'l-Ahyar* (Mısır, 2010), 1/153.

⁴¹ Bündârî, *Sene'l-Berki's-Şâmî*, 71; Tay, *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, 91.

⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'iz-Zamân*, 5/204; Süleyman Gökbulut, "Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî ve Âdâbü'l-Mürîdin Adlı Eseri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 138.

⁴³ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 110.

⁴⁴ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 2/20-21; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi-Ahbâri men Zeheb*, 4/263.

Bunlar dışında Nûreddin Zengî'nin görüştüğü ve dualarını aldığı sûfiler vardır. Örneğin tasavvuf, hadis ve Hanbelî mezhebinde önemli bir yere sahip olan Makdisî ailesinin atası olan Şeyh Ahmed (ö.1162/558)'i görmek için Nûreddin Zengî, defalarca onu ziyaret edip duasını almıştır.⁴⁵ Ayrıca Dımaşk'taki Belhîyye, Hatunîyye ve Beranîyye medreselerinde ders vermiş, ver'a sahibi, zâhid, âlim ve vaiz Burhaneddin el-Belhî'nin,⁴⁶ Nûreddin Zengî'nin tevbe edip günahlardan uzaklaşmasını ve sünnete tâbi bir yaşam tarzına geçmesini sağlayan şahsiyet olduğu aktarılmıştır.⁴⁷ Tabakât kitaplarına göre Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 1234/632)'nin de birkaç kez Suriye'ye elçi olarak geldiği⁴⁸ ve Nûreddin Zengî ile görüştüğü kaydedilmiştir.⁴⁹

Devrin tanıklarını dinleyen İbnü'l-Esîr ve Ebû Şâme, Nûreddin'i herhangi bir tarikatın mensubu olarak değil, zâhidleri ve âlimleri (fakihleri) bir araya getiren, birleştiren, onların üstünde bir makamda tasvir etmişlerdir.⁵⁰ Ayrıca Nûreddin Zengî, bütün sûfilerle yakınlık kurmakla birlikte genellikle çevresindeki sûfiler, Kuşeyrî (ö. 1072/465) ve Gazâlî (ö.1111/505) çizgisini benimsemiş şahsiyetlerdi.⁵¹

Konuyu sonlandırmadan önce şuna dikkat çekmek istiyoruz. Aslında birçok kişi, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kendine örnek aldığı Nûreddin Zengî'nin tasavvufî kişiliğinden pek haberdar değildir. Oysa ona "*Zâhid Sultan*" lakabını vermek yerindedir. Nitekim onun tasavvuf ehli ile içli dışlı olması, onlara saygı göstermesi ve onlara maddi açıdan destek çıkması onun tasavvufî yönünün güçlü olduğunu göstermektedir. Aslında Nûreddin'den bahseden kaynaklar incelendiğinde onun sûfilere olan desteğinden bahsetmektedirler. Nitekim dinî konularda sûfilere danıştığı hatta siyasi ve askeri alanlarda bile bazen kendilerine müracaat ettiği söylenmektedir. Tabii ki tüm bunlar onunsûfî karakterinden ileri gelmektedir.⁵²

⁴⁵ Muhammed Muti Hafız, '*Câmi'ül- Henabile* (Beirut: Darûl-Beşairi'l-İslâmiyye, 2002), 81.

⁴⁶ İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, 12/215.

⁴⁷ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 1: 121.

⁴⁸ Şemsüddin Muhammed b. Osman Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubela* (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 22/373.

⁴⁹ Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beirut: Dârü Sâdr, 1977), 3/329.

⁵⁰ Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 266.

⁵¹ Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 268.

⁵² Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el- Bağdâdî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtu'z-zamân fi târihi'l-a'yân* (Mekke: Umm Al-Qura University, 1978), 8/247; Tay, *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, 11.

2.1. Meşihatü'ş-Şüyûh Kurumu

Nûreddîn Zengî döneminde hânkâhların sayısında bir artış yaşanmıştır. Bu artış, Nûreddîn Zengî'yi yeni bir düzenleme yapmaya yönelmiş ve onun tarafından ilk defa bu hânkâh ve tekkeleri kontrol edecek bir mekanizma olan *Meşihatü'ş-şüyûh* kurumu ihdas edilmiştir. Bu hânkâhlardan sorumlu üst düzey yönetici şeyhlere ise "*Şeyhü'ş-şüyûh*"⁵³ adı verilmiştir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, bu anlamda *Şeyhü'ş-şüyûh* ataması ilk defa Nûreddîn Zengî zamanında gerçekleşmiştir. Bu kurumun başına ilk defa atanan 568 (1169) yılında Dımaşk'a gelen meşhur sûfî İmâdeddin Ebü'l-Feth'dir. Nûreddîn Zengî tarafından büyük bir hürmetle karşılanan İmâdeddin Ebü'l-Feth'in Dımaşk, Ba'lebek, Humus, Hama ve Halep'i içine alan Şam bölgesindeki sûfîlerin tüm işleriyle ilgili tek sorumlu kılındığı belirtilmiştir.⁵⁴

Şeyhü'ş-şüyûh, sûfî hânkâhları üzerinde tüm yetkileri elinde bulunduruyordu. *Şeyhü'ş-şüyûh*, bütün sûfîlerin sözcüsü ve sorumlusu konumundaydı. Bu tekkelere yapılan atamalar, oralara yapılan harcamalar ve bu tekkelerin vakıflarından kimlerin istifade ettiği listesi elinde bulunduruyordu. Bütün tekkeler *Şeyhü'ş-şüyûh* aracılığıyla devamlı kontrol edilmekteydi.⁵⁵

3. Nûreddîn Zengî Döneminde Sûfîlerin Rolü

Zengîler döneminde tasavvuf hem halk hem de devlet tarafından kabul görmüş etkin bir ilimdi. Bu dönemde sûfîler, saygı görmekte ve devlet tarafından desteklenmekteydi. Bunlar tasavvuf ilmine vakıf oldukları gibi zâhirî ilimlerde de alim şahsiyetlerdi. Halk tarafından sevilen bu zatlar devlet nezdinde de sözleri dinlenen kişilerdi.⁵⁶

İslâm dünyasının doğu bölgelerinde yaşanan siyasi çalkantılar, Zengîler'in ekonomik ve siyasi açıdan kuvvetli olmaları ve Nûreddîn'in sûfîlere önem vermesi, sûfîlerin ona yanaşmalarını sağladı.⁵⁷ Bu dönemde ümmetin birliğini sağlama konusunda siyasi ve askeri faaliyetlerin yanı sıra sûfîlerin de büyük hizmetleri oldu. Siyasi ve askeri otoritenin sağladığı maddi

⁵³ Sözlükte, şeyhlerin şeyhi anlamına gelen "*Şeyhü'ş-şüyûh*", hicri VI. yüzyıla kadar herhangi bir ilim dalında uzmanlaşmış, özellikle tasavvufta zirve yapmış kişilere bu ad verilirdi. Zengîler döneminde ise bu isim anlam daralmasına uğrayıp, sadece hânkâh, zaviye ve ribattan sorumlu üst düzey yönetici şeyhlere verilen ad anlamında kullanılmıştır. Bu idari göreve ise *Meşihatü'ş-şüyûh* kurumu denilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Harun Yılmaz, "*Meşihatü'ş-şüyûh*'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", *Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34 (2014): 3-5.

⁵⁴ Ebü Şâme, *er-Ravdeteyn fi-Tarihi Deoleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 2: 173; Yılmaz, "*Meşihatü'ş-şüyûh*'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", 5.

⁵⁵ Yılmaz, "*Meşihatü'ş-şüyûh*'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", 8.

⁵⁶ Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nûreddîn Mahmud Zengî*, 270.

⁵⁷ Yılmaz, "*Meşihatü'ş-şüyûh*'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", 1-21.

birlik, medrese ve hânkâhlar tarafından sağlanan manevî ve fikri birlikle desteklendi. Haçlılara karşı korkuya kapılan ümmeti tekrar cesaretlendiren ve birliği sağlayan bu kurumlardı.⁵⁸ Süfîler, barış döneminde hânkâhlarında nefis ile cihad ederken savaş döneminde meydanlarda kılıç sallayıp bazıları Haçlılara karşı olan savaşlarda şehid düşüyorlardı.⁵⁹ Sınır boylarında koruma görevi üstlenen ribâtlar, o dönemde cihad görevini idâme ediyorlardı. Nitekim Reslân b. Ya'kûb b. Abdurrahman el-Ca'berî ed-Dımaşkî (ö. 1296/695)'nin ribâtı şehir dışında kurulmuş, mürîdler burada talim ve terbiyenin yanı sıra savaş eğitimini de alıyorlardı.⁶⁰ Toplum üzerinde etkili olan süfîler halkı cihada çağırarak gibi sultanları da buna teşvik ediyorlardı. Çünkü Nüreddin Zengî'yi Frenklere karşı teşvik eden Şeyh Hayat el-Harrânî ve onu Azez'in fethine teşvik eden Ebû'l-Hüseyn el-Makdisî, birer süfîdirler.⁶¹

Bu dönemde süfîler, Haçlılar ve Fâtımîler ile hem dinî hem de siyasî bir mücadele içinde bulunan Zengîler'in önemli yardımcılarıydı. Gayri müslimlere karşı yapılacak savaşlarda toplumu cihada teşvik etmek âlimler kadar tasavvuf ehli de son derece etkili olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim Nüreddin Zengî'nin, Haçlılarla yaptığı savaşlar öncesinde hakimiyeti altındaki diyarlarda kalan tasavvuf zümrelerine mektuplar ulaştırarak kendilerinden hem cenab-ı Hak'ın kendisini gayri müslimlere karşı muzaffer kılması için dua talep etmekte, hem de toplumu cihada teşvik ederek kendisine askerî ve lojistik konusunda destek sağlamalarını istemektedir.⁶²

4. Nüreddin Zengî Döneminde Yapılan Hânkâhlar

Nüreddin Zengî'nin döneminde, eğitim kurumlarında önemli bir artış olduğu görülür. Genelde bütün eğitim alanlarında hassaten süfîler için birçok hânkâh⁶³ inşâ edilir.⁶⁴ Devleti ve toplumu ayakta tutmak için tasavvufa ve süfîlere önem veren Nüreddin Zengî, onlara memleketin birçok yerinde

⁵⁸ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 281.

⁵⁹ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 58; Hatîb, *el Bütûletu ve'l-Fidau İnde's- Süfîyeti*, 106; Haşîş, *el-Hareketü's-Süfîyye fî Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*, 81.

⁶⁰ Haşîş, *el-Hareketü's-Süfîyye fî Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*, 84.

⁶¹ Haşîş, *el-Hareketü's-Süfîyye fî Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*, 83.

⁶² Yılmaz, "Meşihatü's-Süfîyüh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hankah: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs", 3.

⁶³ Hânkâh: Dervişlerin ve süfîlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, yemek ve barınma ihtiyacını giderdikleri ve bir süre ikamet ettikleri, bazen inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan yer anlamına gelir. Muhsin Keyanî, *Hânkâhlar Tarihi*, trc. Ali Ertuğrul, Süleyman Gökbulut (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 74; Tacüddin es-Subkî, *Mu'idu'n-Ni'am ve Mübidu'n-Nekam* (Kahire, 1993), 127; Muhammed Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm* (Dımaşk: Matbaatü'l-Müfîd, 1928), 6: 130.

⁶⁴ Ebû Şâme, *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*, 2: 106-117.

hânkâhlar inşa etmiştir.⁶⁵ Bu hânkâhlarda tasavvuf eğitimi yanı sıra medrese eğitimi, fakirleri doyurmak, uzak diyarlardan gelen misafirleri ağırlamak gibi farklı sosyal hizmet görevleri görülmüştür. Ayrıca hânkâhlarda Ehl-i sünnet akidesi üzere toplumu farklı düşüncelere karşı koruma görevi gibi dini ve siyasi görevler de ifâ edilmiştir.⁶⁶ Bu anlamıyla hânkâh, meşru müf-redata uygun olarak yüksek düzeyde eğitim veren medreseye paralel bir kurum olmuştur. Medrese, akîde ve fıkhnın temsilciliğini üstlenirken, hânkâh, doğru inanç, ibadet, tefekkür, dua ve maneviyat ile ilgili hususlarda medreseye benzer bir rol üstlenmiştir.

4.1. Halep Hânkâhları

Araştırmamız neticesinde Halep'te Nüreddîn Zengî döneminde inşa edilen hânkâhları şöylece sıralayabiliriz.

1. Hânkâhû'l-Kadîm: Nüreddîn Zengî'nin ilk inşa ettiği hânkâhlardan biridir. Buranın yönetimi Tarsuslu sûfî Şeyh Şemsüddin Ebü'l-Kasım'a tevdi edilmiştir.⁶⁷

2. İbnü'l-Mikdâm Hânkâhı: Nüreddîn Zengî döneminde sadece erkeklerle yönelik tasavvuf eğitimi verilmiyordu. Bilakis erkeklerden ayrı bayanlara hâs hânkâhlarda inşa edilmişti. Bayan hânkâhları, erkek hânkâhlarına yakın inşa edilmesinin yanı sıra ayrı bir idare ve yönetime sahiptiler. Bu dönemde kadınların eğitimine de önem verilmiş ve onlar için hânkâhlar inşa edilmiştir. Nitekim İbn Şeddâd, Nüreddîn Zengî eliyle milâdî 1158 yılında Halep'te sadece bayanlara yönelik inşa edilen bu tekkeden söz etmektedir.⁶⁸

3. İbnü'l-Âcemî Hânkâhı: Zengîler döneminde yaşayan Şemseddin Ebu Bekr b. Âcemî (ö.531/1136)'nin evi olan bu hânkâh, vefatına yakın bir süre önce sûfîlere vakfetmiştir.⁶⁹

4. Mecdüddin b. Daye Hânkâhı: Nüreddîn Zengî'nin danışmanlarından Mecduddin b. Daye (ö. 1169/565) tarafından inşa edilmiştir.⁷⁰

⁶⁵ Fâyiz İbrahim-Yusuf İbrahim Zâmilî, "el-Evkâfû fi Ahdi Nüreddîn Mahmud b. İmâdüddin Zengî", *Mecelletü Dirâseti Beyti'l-Makdisî* 3/18 (2018), 130.

⁶⁶ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 270.

⁶⁷ İzzeddîn İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fi- Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (Dimaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 1991), 1/233; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 271.

⁶⁸ Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 6/131; Ebu'l- Fadl Muhammed İbnü's-Şühne, *ed-Dürrü'l-Müntahib fi Târîhi Memleketi Haleb* (Dimaşk: Darü'l-Kitab'l-'Arabî, 1982), 108; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fi- Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, 1/233-240; Sallâbî, *Selâhaddîn-i Eyyübî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 315; Zâmilî, "el-Evkâfû fi Ahdi Nüreddîn Mahmud b. İmâdüddin Zengî", 135.

⁶⁹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fi- Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, 1/233; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 270; Tay, *Selâhaddîn-i Eyyübî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, 12.

⁷⁰ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fi- Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, 1/233; Necib, *es-Siyasetü'd-Dâhiyye Li Nüreddîn Mahmud Zengî*, 171.

5. Gümüştekin Hânkâhı: İmadüddin Zengî'nin hizmetlilerinden olan Sa-ddedin Gümüştekin (ö. 573/1177) tarafından inşa edilmiştir.⁷¹

4.2. Dımaşk Hânkâhları

Zengîler döneminde Dımaşk'ta özellikle Nüreddin Zengî yönetiminde birçok hânkâh inşa edilmiştir. Daha önce bahsettiğimiz gibi bu hânkâhlar, tasavvuf eğitimi yanı sıra farklı sosyal hizmetler görevini de yürütmektey-diler.

1. Sümeysâtiyye Hânkâhı: Ebu'l Kasım Ali b. Muhammed Sümey-sâti⁷²(ö.453/1061)'nin mülkü olan bu hânkâh vasiyeti üzere sūfîlere vakfedil-miştir. Bazı rivayetlere göre, Ömer b. Abdulaziz'in kaldığı ev olduğu nakledi-lir. Dımaşk'ta hânkâha dönüştürülen en eski yerdir. Bu tekkede görevli olan şeyh aynı zamanda tüm Dımaşk tekkelerinden sorumluydu.⁷³ Kaynaklara göre, Nüreddin tarafından hicrî 577 senesinde bu tekkenin başına Ebu'l-Feth atanmıştır.⁷⁴

2. Hânkâhü'l-Kasr: Börîler⁷⁵ tarafından inşa edilen bu hânkâh, daha son-ra Nüreddin tarafından ihya edilmiş ve yeniden faaliyete geçirilmiştir. İbn Cübeyr Dımaşk'a olan ziyaretinde, bu hânkâhın dönemin en güzel hânkâhı olduğunu ifade etmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere kasr (saray) adını al-mış çünkü burası daha önce Şücaüddin b. Fatik'in sarayıydı. İbn Cübeyr, bu hânkâhın yüksek bir tepede, geniş bir bahçeye sahip olan sohbet, ders ve misafirler için odalarının bulunduğu, bahçesinde sebze ve meyvenin yetişti-rildiğini aktarmıştır.⁷⁶

3. İbn Beyân Ribâtı: Bu hânkâh Nebe b. Muhammed b. Mahfuz el-Kureşî ed-Dımaşkî İbnü'l-Havrânî (ö. 551/1156)'ye nisbet edilmektedir. Aynı zaman-da alim olan bu zat, birçok müride sahipti. Şeyh Reslân'ın sohbetlerine devam ederdi. Vefatından sonra Nüreddin, hânkâhını genişletmiş ve mezarına türbe yaptır-mış, ayrıca hânkâha vakıf tahsis etmiştir.⁷⁷

⁷¹ İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fî- Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre*, 1/233.

⁷² Adıyaman'ın ismidir.

⁷³ Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/120; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab f- Ahbâri men Zeheb*, 4/272; Sallâbî, *ed-Devletü'z-Zengîyye*, 316.

⁷⁴ Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/121; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fî- Ahbâri men Zeheb*, 4/259; Kürd Ali, *Hutatu'ş-Şâm*, 6/133; Tay, *Selâhaddîn-i Eyyübî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*, 13.

⁷⁵ Dımaşk merkez olmak üzere bu yöredeki bazı şehirlerde hüküm süren bir Türk-İslâm hânedanı (1104-1154). Gülay Ögün Bezer, "Tuğteginliler" (İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2012), 41/349-351.

⁷⁶ İbn Cübeyr, *Rihletu İbnü Cübeyr*, 257; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hâtîre fî- Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre*, 1/233; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 272.

⁷⁷ Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhilîyye Li Nüreddîn Mahmud Zengî*, 171.

4. Tahûn Hânkâhı: Tahûn hânkâhı'da Nûreddîn tarafından Dımaşk'ta inşâ edilen hânkâhlar arasında sayılır.⁷⁸ Bu hânkâha daha sonraları Sadreddin Konevî (ö. 673/1274)'nin halifesi Said Kâsânî el-Fergânî şeyhliğini yapmıştır.⁷⁹

5. Hânkâhü'l Esediyye: Bu hânkâh, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin amcası ve Nûreddîn'in komutanlarından Şirkûh'un (ö.1168/564) eliyle yapılmıştır.⁸⁰ Bu hânkâhta Kâdirî şeyhlerinden Muammer Necmeddin b. Berekât el-Küreyşî, Bahâüddin Muhammed b. Şemseddin ed-Dımaşkî, Nasürüddin b. Nakib, Bedreddin b. Burhan, Burhanüddin İbrahim b. Nasır gibi sûfiler görev yapmışlardır.⁸¹

4.3. Musûl Hânkâhları

1. Seyfeddin Gazi Ribâtı: İsminden de anlaşılacağı üzere Nûreddîn'in ağabeyi Seyfeddin Gazi tarafından inşâ edilmiştir.⁸²

2. Vezir Cemaleddin el-İsfehânî Hânkâhı: İmâdüddin Zengî'nin yardımcılarından olan Cemaleddin el-İsfehânî (ö. 559/1164) tarafından inşâ edilmiştir. İbnü'l-Esîr'in aktardığına göre bu zatın Musul dışında Sencer, Nusaybin ve daha birçok yerde sûfiler için inşâ ettiği hânkâhlar bulunmaktadır.⁸³

3. Emir Zeynüddin Ali b. Büktegin Hânkâhı: Zeynüddin Ali b. Büktegin (ö. 563/1167) tarafından inşâ edilmiştir.⁸⁴

4. İbn Şehrezurî Ribâtı: Ulemâ sınıfından olan bu aile, bu ribât dışında farklı yerlerde de çeşitli medrese ve hânkâh inşâ etmişlerdir.⁸⁵

5. Mâlikî Zaviyesi: İbn Cübeyr, Nûreddîn Zengî'nin derviş ve fakirlere sahip çıktığını ve bu zaviyenin uzaktan gelen derviş ve garibanlar için yapıldığını söylemektedir. Nitekim Nûreddîn Zengî tarafından buraya vakfedilmiş iki değirmen, yedi bahçe, arazi, hamam ve daha birçok dükkân bulunduğunu aktarmaktadır.⁸⁶

⁷⁸ Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 6/131; Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/129; Sallâbî, *Selâhaddîn-i Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*, 317; Zâmilî, "el-Evkâfî fi Ahdi Nûreddîn Mahmud b. İmâdüddin Zengî", 134.

⁷⁹ Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/128.

⁸⁰ Kürd Ali, *Hitatu's-Şâm*, 6/131; Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 272; Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nûreddîn Mahmud Zengî*, 171.

⁸¹ Nu'aymî, *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*, 1/110.

⁸² Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 272.

⁸³ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 272.

⁸⁴ Sallâbî, *Zengîler Dönemi*, 273.

⁸⁵ Sallâbî, *ed-Devoletü'z-Zengîyye*, 319.

⁸⁶ İbn Cübeyr, *Rihletu İbnü Cübeyr*, 245; Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nûreddîn Mahmud Zengî*, 172; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*, 381.

Kaynaklar, bunlar dışında Harran, Rakka ve Sincar'da da Nûreddîn Zengî tarafından birer hânkâh inşâ edildiğini aktarmaktadırlar.⁸⁷

Sonuç

Nûreddîn Zengî, 28 yıl süren saltanat dönemine büyük başarılar sığdırmıştır. Akıllı, planlı, kararlı, bilgili, yiğit ve tedbirli bir mücadele adamı olan, kumandanlarını ve devlet adamlarını iyi seçen Nûreddîn, bu sayede ülkesini kısa süre zarfında büyük bir sultanlık haline getirmeyi başarmıştır. Nûreddîn Zengî, sûfîlere yakın ilgi duyduğu gibi bizzat onun hayatında da zühd ve tasavvuf belirtileri bulunmaktaydı. Sûfîlerin samimi davranışlarından dolayı Nûreddîn Zengî'nin onlara güveni tamdı. Saray hayatından uzak durmak isteyip ona gelmeyen sûfîlere ise bizzat kendisi ziyaretlerine gider ve onlarla istişarelerde bulunurdu. Ayrıca bu dönemde ümmetin birliğini sağlama konusunda sûfîlerin manevi ve fikri yönden büyük hizmetleri oldu. Bu hânkâhlarda sûfîler, Fâtimîler'e karşı, Zengîler'in Sünnî inancı destekleme gayretlerine ideolojik ve kurumsal anlamda önemli hizmetlerde bulundular. Sûfîler, barış döneminde hânkâhlarında nefis terbiyesi ile ilgilenirken savaş döneminde ise meydanlarda Haçlılara karşı bizzat mücadele içerisine girip öncü rol oynadılar.

Nûreddîn Zengî döneminde sûfîler için vakfedilen hânkâhların sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Hânkâhların sayısında yaşanan artış ise bu vakıfların düzenli bir işleyişe kavuşturulmasını, sûfî vakıflarının denetimini ve bu bölgelerdeki sûfîlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmeyi zorunlu kılmıştır. Ayrıca siyasî güç sahiplerinin ulemâ ve sûfîlerin toplum üzerinde sahip oldukları nüfuzu kontrol etmek isteyenlerinin bir tezahürü olarak, Nûreddîn Zengî tarafından ilk defa Dımaşk'ta ihdas edilen Meşîhatü'ş-şüyûh kurumu inşa edilmiş ve bu kurumun başına hânkâhlardan sorumlu üst düzey yönetici anlamında "Şeyhü'ş-şüyûh" atanmıştır. Meşîhatü'ş-şüyûh kurumunu yürürlüğe koyarak sûfîleri devletin yanında tutan Nûreddîn, bütün hânkâhları aynı çatı altında toplayarak bu sivil kurumların devletin hedefleri doğrultusunda, devletle ahenk içinde çalışmalarını sağlamıştır. Bu faaliyetleri ile Nûreddîn, bir devlet başkanı olmanın yanında bir toplum lideri olarak da belirmiş, halk onu sadece devletin sultanı değil, aynı zamanda kendi önderi olarak görmüş ve ona velî payesi vermiştir.

⁸⁷ Necîb, *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nûreddîn Mahmud Zengî*, 171.

Kaynakça

- Altan, Ebru. *Geçmişin İzi Sürülürken Tarih Bilincine Adanan Bir Ömür Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı*. ed. Muallâ Uydu Yücel - Fatma Aysel Dıngıl Ilgın. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Bezer, Gülay Ögün. "Tuğteginliler". 41/349-351. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2012.
- Bündârî, el-Feth b. Alî. *Sene'l-Berkî's-Şâmî*. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1979.
- Dehhûda, Ali Ekber. Beyrut, 1993.
- Ebû Şâme, Şihâbuddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî. *er-Ravdeteyn fî-Tarihi Devleteyn: en-Nuriye ve's-Selâhiye*. Kahire: Darü'l-Kütûbu'l-Mısriyye, 1998.
- Gökbulut, Süleyman. "Ebu'n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî ve Âdâbü'l-Mürîdîn Adlı Eseri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2008), 135-152.
- Hafız, Muhammed Mutî. *'Câmi'ül-Henabile*. Beyrut: Darü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2002.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mu'cemül-Büldân*. Beyrut: Dârü Sâdr, 1977.
- Haşîş, Riyâd Sâlih Ali. *el-Hareketü's-Sûfiyye fî Bilâdi's-Şâm Hilâle'l Hurûbi's-Salîbiyye*. Gazze: Câmîatü'l-İslâmiyye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Hatîb, Asâd. *el-Bütûletu ve'l-Fidau İnde's-Sûfiyeti*. Dimaşk: Daru't-Takva, 1995.
- İbn Cübeyr, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ahmed el-Kefafi. *Rihletu İbnü Cübeyr*. Beyrut: Daru Mektebi'l-Hilal, 1981.
- İbn Hallikân, Ebu'l-'Abbas Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâ'i'z-Zamân*. Beyrut: Daru Sadr, 1949.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebu Bekir b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Esedî. *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1987.
- İbn Kesîr, 'İmadü'd-Din Ebu'l-Feda İsmail b. Ömer. *el-Bidaye ve'n-Nihaye*. Beyrut: Mektebetü'l-Mea'rif, 1966.
- İbn Mûlâkkîn, Siracüddin Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed. *Tabakâtü'l-Evliyâ*. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1973.
- İbn Şeddâd, İzzeddîn. *el-A'lâku'l-Hâtîre fî-Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. Dimaşk: Vezâretü's-Sekâfe, 1991.

- İbnü'l-Âdim, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerâde. *Büğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*. Dimaşk: Darü'l-Fikir, 1989.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ali b. Ebi'l- Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim eş-Şeybanî. *et-Târîhu'l-Bâhir fi'd- Devleti'l-Atâbikiyye*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, 1963.
- İbnu'ş-Şühne, Ebu'l- Fadl Muhammed. *ed-Dürrü'l-Müntahib fi Târîhi Memleketi Haleb*. Dimaşk: Darü'l-Kitab'l-Arabî, 1982.
- İbnü'l Kâdi Şühbe, Bedruddin Muhammed b. Ebu Bekr. *el- Kevâkibü'd- Dûriyye fi- Sîreti'n- Nûriyye*. Beyrut: Mektebetü'l- Ürdüniyye, 1971.
- İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el- Ukaylî el-Halebî. *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîye, 1996.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1978.
- İbnü'l-Furât, Nâsırüddîn Muhammed b. Abdirrahîm b. Alî el-Mısırî el-Hanefî. *Târîhu İbnü'l-Furât*. Basra: Matbaatü Haddad, 1967.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-Zeheb fi- Ahbâri men Zeheb*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Keyanî, Muhsin. *Hânkâhlar Tarihi*. çev. Ali Ertuğrul, Süleyman Gökbulut. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013.
- Kök, Bahattin. "Nüreddin Zengî Mahmud". 33/259-262. İstanbul: Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 2007.
- Kürd Ali, Muhammed. *Hitatu'ş-Şâm*. Dimaşk: Matbaatü'l-Müfid, 1928.
- Nebhânî, Yusuf b. İsmail. *Câmi'u Kerâmâtî'l-Evliyâ*. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1989.
- Necîb, Muhammed. *es-Siyasetü'd-Dâhiliyye Li Nüreddîn Mahmud Zengî*. Gazze: Câmiatü'l-İslâmiyye Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Nu'aymî, Abdulkadir b. Muhammed ed-Dimaşkî. *ed-Daris fi Tarihi'l-Medaris*. Kahire: Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, 1988.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *ed-Devletü'z-Zengîyye*. Beyrut: Darü'l Mâ'rife, 2010.

- Sallâbî, Ali Muhammed. *Selâhaddîn-i Eyyûbî ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Zengîler Dönemi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*. Mekke: Umm Al-Qura University, 1978.
- Subkî, Tacüddin es-. *Mu'îdu'n-Ni'am ve Mübidu'n-Nekam*. Kahire, 1993.
- Şa'ranî, Abdülvahhab b. Ahmed. *et-Tabakakatu'l-Kübra el-Musemmatu bi Levakib'l-Envar fi Tabakati'l-Ahyar*. Mısır, 2010.
- Tay, Ömer. *Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin Tasavvufî Yönü ve Tarikatlar ile Münasebeti*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2017.
- Turan, Abdulkadir. *Nûreddin Mahmud Zengî ve Devri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ulaş, İbrahim Halil. *Selâhaddîn-i Eyyûbî ve İslam Birliği Politikası*. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Yılmaz, Harun. "Meşihatüşşüyûh'un Doğuşu ve Mısır'da İki Hanka: Sa'îdü's-Sü'adâ ve Siryâkûs". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34 (2014), 1-21.
- Zâmilî, Fâyiz İbrahim-Yusuf İbrahim. "el-Evkâfû fi Ahdi Nûreddîn Mahmud b. İmâdüddin Zengî". *Mecelletü Dirâseti Beyti'l-Makdisî* 3/18 (2018), 125-142.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman. *Siyeru A'lami'n-Nubela*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988.